

Agricolan arvoitukselliset *tac(h)ton* ja *tadhon*

SILVA KIURU

Mikael Agricolan teoksissa on eräitä *n*:ään loppuvia *tahtoa*-verbin muotoja, jotka tekstiyhteydestä päätellen ovat yks. 3. persoonan funktiossa ja merkitsevät 'tahtoo', vaikka ne suffiksiltaan pikemmin ovat yks. 1. persoonia. Niitä ovat Käsikirjan *tacton*-tapaukset, joita on peräti 22, Piinan yksi *tachton*, Rukouskirjan kaksi *tadhon*-muotoa ja Uuden testamentin yksi *tahdon*.

Ongelmalliset *tacton*-tapaukset mainitsee jo Arvi Jännes yli sata vuotta sitten Ahlqvistin 60-vuotispäivä-Virittäjässä, missä ilmestyi hänen kuuluisaksi tuleva tutkimuksensa »Jälkileikkuuta Agricolan kielestä» (1886: 145–183). Esiteltyään kunnioitettavan monipuolisesti – 19 tapauksesta puuttuu vain kaksi – Agricolan indikatiivin preesensin yks. 3. persoonan »*u, w, y* päätettä» Jännes jatkaa seuraavasti: »Kenties saatamme pitää Suomen kieltä taitamattoman korrehtuurinlukijan vaikuttamana painovirheenä sitä *tacton* muotoa (pro: *tactou?*), jota akt. ind. prees. yks. 3:nnen persoonan merkityksessä, = tahtoo, käytetään Kk:ssa sivulta hiib alkaen aina sivulle kiib saakka, yhteensä vähintään 19 kertaa, ellei tämä ole todellakin luettava *tahtoon*» (mts. 165).

Sata vuotta myöhemmin pohtii Osmo Nikkilä väitöskirjassaan samaa asiaa. Käsitellessään Agricolan *andau, piteu* -muotoja hän paljastaa mietti-neensä, kuuluisivatko niihin myös Käsikirjan *tacton*-tapaukset. Hän nimit-täin arvelee, että ne voivat selittyä painovirheen aiheuttamiksi: »Sonderbar ist dabei das auslautende *n*, bei dem es sich um einen in der Druckerei ent-standenen Fehler handeln könnte: *-n* pro *-u* oder *-pi*» (1985: 290 alav.). Nikkilä ei ole ottanut *tacton*-tapauksia mukaan diftongiloppuisten muotojen esittelyyn; ehkä häntä epäilytti 22 samanlaisen muodon tulkinta painovir-heiksi.

Mikael Agricola käänsi 1549 ilmestyneen Käsikirjansa suurimmaksi osaksi Olaus Petrin edellisenä vuonna ilmestyneestä ruotsalaisesta käsikirjasta (Setälä – Wiklund 1893: XXXII; Nordberg 1963: 20). Lisäksi Agricolan Käsikirjassa on tekstejä, jotka Olaus Petrin kirjasta puuttuvat. Laajin näistä on

jakso »Sairasten, ia mös Ielkijn iepäin Lohutuxet pyhiste Ramatuista» (KÄ¹ 56–76), joka on suomennettu Caspar Huberinuksen saksankielisestä hartauskirjasta Vom Zornn vnd der Gütte Gottes (Gummerus 1937: 25).

Lähes kaikki Käsikirjan ongelmalliset *tacton*-preesensit ovat Huberinuksen hartauskirjasta käännettyssä osassa. Tässä 20 sivun jaksossa on *tahto*-verbin ind. prees. yks. 3. persoonan muotona 7 kertaa *tactopi*, neljästi *tacto* ja 19 kertaa *tacton*. Seuraavista sitaateista ilmenee, millaisissa lauseyhteyksissä *tacton*-muotoa on käytetty:

KÄ 63 Jos iocu temen Jumalan wihä *tacton* lepytte, ia Jumalan souitta inhimisten cansa, nin – – / KÄ 67 Cuca *tacton* ne Jumalan wlosualitut nuhdella? – – Cuca sis *tacton* meite eroitta sijte Jumalā rackaudesta – – / KÄ 68 Jonga hen *tacton* eleuexi tede, sen hen ensin coolettapi. Jonga hen *tacton* ijancaikisen Laupiuden cansa yleskorgotta, sensaman wastian hen itzense osottapi / KÄ 68 site lähemmäinen hen ombi sinulle, ia *tacton* sinun Crwnata huuydelle / KÄ 69 anna Herran Jumalan tedhe sinun cansas quin hen *tacton* / KÄ 75 Jumala Caikiualdias *tacton* mös teite kiusata / KÄ 76 Jumala *tacton* ia ei woi kersie ette me iongun Isene pideme maan päle.

Näytteisiin 1–5 liitän sitaatin saksalaisesta originaalitekstistä. Lyhenne CH tarkoittaa Caspar Huberinuksen teosta Vom Zornn vnd der Gütte Gottes ja lyhenteen jälkeinen numero sivua.

- (1 a) KÄ 60 Nin on sis tarpelinen ette sine sen saman sinū wagan rackan Ises haltwn annat caiki asiat pänense, ia ettes sinun tactos aina lasket henen tadhonsa ielkijn, ia sallit henē sinun cansas tekemen, quin hen itze *tacton*, ios hen *tacton* sinun eleuene eli coluna pite
- (1 b) CH 112v So ist nu von nöten, das du dem selbigen trewen lieben vater, alle sach miteinander heimstellest, vnd ganz vnd gar deinen willen jnn den seinen erbest, vnd jhn kecklich mit dir machen lessest, er *wölle* dich tod odder lebendig haben
- (2 a) KÄ 61 Mutta nyt hen *tacton* sinun wirgas sijrte, ia *tacton* sinū sijte poispanna, ia yhden toisen haltian ia peren isennen hen tactopi heille anda ia edescatzo
- (2 b) CH 112v Nu er aber dein ampt von dir fordert, vnd dich absetzen *wil*, So wird er gewislich jhnen widderumb einen trewen pfleger vnd haushalter verordnen vnd setzen
- (3 a) KÄ 64 Cussa caxi eli kolmet cokondeuat henē Nimehens, sielle hē *tacton* heiden keskellens olla, ia caickia quin he rukoleuat, hen tactopi heille anda

¹ Käytän Agricolan teksteihin viitatessani hänen teoksistaan seuraavia lyhenteitä: A = aapinen, RK = Rukouskirja, UA = Uuden testamentin alkuosa, UB = Uuden testamentin jälkiosa, KÄ = Käsikirja, ME = Messu, PI = Piina, PS = Psalttari, WE = Veisut ja ennustokset, NP = Ne profetat.

- (3 b) CH 115r Wo zween odder drey versamlet sind jnn meinem namen, da *wölle* er mitten vnter jhn sein, vnd alles warumb sie bitten, das wölle er sie geweren
- (4 a) KÄ 64 Sencaltaisen turualisen lupauxen päle, ette hen meite cwltta *tacton*, Manan mine teite
- (4 b) CH 115v Auff solche tröstliche zusagung darinnen er uns gnediglich erhörung *verspricht*, Vermane ich euch
- (5 a) KÄ 65 sinun racas Ises nein *tacton* armacta nyt sinua, ette hen sinun tactopi nyt teste surkiasta laxosta wloscutzua
- (5 b) CH 116r dieweil — — dein trewer lieber vater, sich also vber dich erbarmen *wil*, das er dich aus diesem elenden jamer wil fordern

Olisiko mahdollista, ettei muoto olisikaan ind. preesens? Kaikissa tapauksissa *tacton* on lauseen ainoa predikaatiksi luontuva sana. Siihen liittyy lähes aina toisen verbin 1. infinitiivi. Subjektina on useimmiten *hen*; se on 9 tapauksessa välittömästi verbin edellä. Muut subjektit ovat *cuca*, *iocu*, *ioca*, *Jumala*, *Ises* ja *Perkele*. Rakenteeltaan lauseet eivät näytä eroavan niistä, joissa 'tahtoo'-merkityksinen verbi on *tac(h)to-* tai *tac(h)topi-*muodossa (näistä tarkemmin Kiuru 1988). *Tacton* on yksinäistempuksen muoto: se on predikaattiverbi joko yksin tai toisen verbin 1. inf:n kanssa. Varmaa on, että *tacton*-muodot eivät ole loppu-*e*:nsä menettäneitä potentiaalimuotoja (**tactone*); modaaliverbien myönteisiä potentiaalimuotoja Agricolalla ei esiinny — harvinaisia ne ovat muistakin verbeistä —, ja loppuvokaalittomuus pitäisi selittää kirjaimen putoamiseksi riviltä. Normaali loppuheittoilmiöhän ei voi olla kyseessä. — Tuskinpa *tacton* myöskään on *tactonut*-muodosta lyhentynyt, koska mukana ei ole liittomuodon edellyttämää *olla*-verbin finiittimuotoa. Toisen partisiipin vastaavanlaisia lyhentymämuotoja on kyllä jonkun kerran vanhan kirjasuomen teksteissä, esim. Finnon Rukouskirjassa *exyn on*, *engö ole* — — *total*, *sinä olet lasken* (s. H1b, N7a, P2b) sekä Olaus Suomalaeniuksella mm. *sulann* 'sulanut' (Nikkilä 1985: 309). Finnon *exyn on* esiintyy vanhan latinankielisen *Veni sancte Spiritus* -hymnin suomalaisessa versiossa; Agricolalla (RK 409) ja Westhillä (Setälä — Wiklund 1893: 234) on vastaavassa kohdassa *exypi*, mikä ei sovi edeltäviin säkeisiin yhtä hyvin. Mahdollista kai on, että Finnon versio on alkuperäisempi, vaikka onkin ilmestynyt vasta 1583. Siteeraan Agricolaa: »Pese se, *quin sastas on*, casta se, *quin qwiwa on*, lekitze se, *quin hawoit on*, Taitta se, *quin cowa on*, haudho se, *quin kylme on*, caitze se, *quin exypi*.» Kun *exyn on* on lyhentynyt *exynyt on*-muodosta, on tietysti *tahtonut on*-muodosta voinut lyhentyä *tahton on*. Ongelmallisissa *tacton*-tapauksissa ei kuitenkaan selitys voi olla tämä, koska muodot ovat yksinään predikaatteja.

Tacton ei liioin liene heikkoasteisen imperatiivitunnuksen sisältävä 'tahtoon'; heikkoasteiset 3. persoonan imperatiivit ovat vanhimmassakin kirja-

kielessä ani harvinaisia. Ainoa Martti Rapolan (1966: 125) ja Heikki Leskinen imperatiivitutkimuksessaan (1970: 57) mainitsema Agricolan tekstin tällainen muoto on eräässä Rukouskirjan knittelimitteisessä runossa esiintyvä *kieutten* 'käyttäköön' (RK 98). Lähes kaikki Agricolan ongelmalliset *tacton*-tapaukset ovat sellaisten lauseiden predikaatteja, joihin ei edes väkinäisesti sopisi 'tahtokoon'-merkityksinen predikaatti. Luontevinta on sitä paitsi yrittää selittää kaikki oudot *tacton*-tapaukset samoin.

Ladontavirheselityksen mukaan ind. prees. yks. 3. persoonan funktiossa olevat *tacton*-muodot olisivat alkuperäisessä käsikirjoituksessa olleet asussa *tactou*.

Ovatko kaikki näytteiden *tacton*-muodot tulkittavissa ladontavirheen tuottamiksi entisiksi *tactou*-muodoiksi? Ehkäpä ovat. Jos tapauksia olisi vain yksi tai kaksi, tuskin muuta selitystä mieltisikään. Jos yhden *tactou*-muodon muuttuminen *tacton*-asuun katsotaan mahdolliseksi, on vain oletettava saman virheen päässeen tapahtumaan useita kertoja ja korrehtuurinlukijan silmän hyväksyneen *tacton*-muodon kerta kerran jälkeen.

Agricolan kaikki teoksethan ladottiin Tukholmassa 1540-luvulla toimintansa aloittaneessa Amund Laurentssonin kirjapainossa, missä painettiin enimmäkseen ruotsinkielisiä tekstejä (Klemming—Nordin 1883). Ladontavirheen toistumista suomalaisessa kirjassa voi pitää varsin ymmärrettävänä, jos olettaa, ettei latoja ollut tottunut suomenkieliseen tekstiin eikä osannut suomea. Toisaalta voidaan ajatella hänen olleen sen verran perillä suomen kielestä, että sanan loppuminen *n*-kirjaimen on tuntunut luonnolliselta. Sana *tacton* on voinut olla tuttu, asu *tactou* outo. Osaltaan painovirheselitystä tukee se, että *tacton* 'tahtoo' -tapauksia on 19 melko lyhyessä tekstissä. Ainakin voidaan pitää todennäköisenä, että latojana on toiminut koko ajan sama mies. Käsikirjoitustekstissä ei *u:n* ja *n:n* välillä ollut muuta eroa kuin vokaalin päällä oleva kaari; ladotussa tekstissä taas kirjakkeen kääntyminen pääläelleen teki *u:n* *n:ksi*.

Emme tiedä, lukiko Agricolan Käsikirjan korrehtuuria se kappalainen Mikael Tapaninpoika, jonka tiedetään toimineen tällaisissa tehtävissä v. 1547, jolloin Amund Lauritsanpojan kirjapainossa painettiin Agricolan Uutta testamenttia. Tästä on todisteena Agricolan 21. marraskuuta 1547 kamarineuvos Nils Bielkelle kirjoittama kirje, jossa asia mainitaan: »Thet min Caplan, her Michael Stephanj widh Prenterijt i Stockholm nu stadder — —» (Arwidsson 1853: 268). Vastaavanlaista suoraa todistetta suomalaisen oikaisulukijan käytöstä Käsikirjan painatusvaiheessa ei ole, mutta arvattavasti sellaista silloinkin tarvittiin. Mikael Tapaninpojan osuutta Uuden testamentin painatusvaiheessa on arvioitu seuraavasti (Tarkiaiset 1985: 185—186): »Ilman suomalaista oikolukijaa tulos olisikin ruotsalaisten latojien käsissä

jäänyt hyvin huonoksi, sillä nämä joutuivat kirjain kirjaimelta latomaan heille täysin vieraskielistä tekstiä — —. Mikael Tapaninpojan korjauksista huolimatta tulos ei ollut kovin tyydyttävä. Uudesta Testamentista on löydetty parisen sataa painovirhettä — —.» Myös Käsikirjan Huberinus-suomenokseen voi huomata jääneen melko paljon painovirheitä, mm. s. 62 *Jumulan*, s. 63 *Juamla*, s. 64 *wapctaia*, s. 65 *ocon* (pro *olcon*), s. 66 *Len* (pro *Hen*), s. 69 *Jerrasa*, s. 70 *caikiualdiandens* (pro *caikiualdiaudens*), *henene* (pro *henen*), *ijacanikisesta*, *itenzse*, *teme Jumala ia Neutzen Marian poica* (pro *teme Jumalan ia Neitzen* — —), s. 71 *siugantut*, s. 75 *atuutehen*, *rongaistos* (pro *rangais-tos*), *posotettu* (pro *pois-*), *purcattapa* (pro *prucattapa*), s. 76 *suigan*. Nämä virheet ovat kuitenkin toisentyyppeisiä kuin toistuvaksi tulkittava *tactou* → *tacton* -vaihdos. Painovirheiden runsautta Huberinus-jaksossa ei liioin voi pitää todisteena siitä, ettei suomentaitoista korrehtuurinlukijaa olisi käytetty; onhan virheitä Uudessa testamentissakin. — Agricolan omasta tarkkuudesta tekstin lukijana kertovat ne useat painovirheiden korjaukset, jotka hän on tehnyt omistamaansa latinankieliseen Lutherin postillaan (Heininen 1976: 39).

Kuinka todennäköisenä voidaan pitää 20 *tactou*-muodon esiintymistä Agricolan käsikirjoituksessa, kun hänellä kaksitavuisten verbien diftongiloppuisia preesensejä on koko tuotannossaan 19 (Nikkilä 1985: 290)? Agricolan painetuissa teoksissa ei esiinny *tac(h)tou*-muotoja. Huomattakoon kuitenkin, että Westhin koodeksin käsikirjaosassa on kerran *tachtou* (Setälä—Wiklund 1893: 101) ja saman tekstin Sieluin vahvistus -jaksossa kerran *tactou*.

Osa Käsikirjan Huberinus-tekstistä oli ilmestynyt jo viisi vuotta aiemmin Rukouskirjassa, nimittäin apostolinen uskontunnustus selityksineen (RK 844—855). Se on Käsikirjassa s. 69—73, otsikkonaan »Quinga sen Cooleuaisen edese Vsko pite luettaman»; sana *usko* tässä kuten Agricolalla usein 'uskontunnustus'. Rukouskirjan ja Käsikirjan versiot eroavat toisistaan, osin paljonkin. Sanastoeroja on runsaasti. Geminaattanasaaleja ja -likvidoja vastaavat Käsikirjassa usein yksinäisnasaalit ja -likvidat, samoin on inessiivin päätteessä harvemmin geminaatta. Loppuheitto ilmenee toisenlaisena. Lisäksi on RK:n tekstissä kaksi sellaista jaksoa, joilla ei ole Käsikirjan käännöksessä vastinetta lainkaan. Toisaalta Käsikirjassa on lause (sitaatti UT:sta, Joh. 7:39, ks. KÄ 72), joka RK:sta puuttuu. — Havainnollistan käännösten välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä sellaisilla näytteillä, joihin sisältyy *tahtoa*-verbi:

- (6 a) RK 844 Ja ette hen minun Isen ombi, nijn mine wahwasti wscon, ette hen kernasti sydhemestēs *tadhon* minua autta, ia minua tugheta caikissa minun tuskisani, ia eij ikenens minua ylenanna, eijke sielle, eijke täälle

- (6 b) Vrt. KÄ 69 Ja senuoxi ette hen minun Isen ombi, nin mine wskon kijndieste ette hen minua sydemestens kernaast autta *tacton*, ia minun tuken ia turuan olla caikinaisisa minun hedeseni, ia ei ikenens minua ylenanna, eike siele eike täle
- (7 a) RK 845 Sille hen *tachtopi* itzens cokonans minulle anda, caiken cansa quin hen itze on, ia miteikenens henelle ombi, taiuahan ia maan cāsa
- (7 b) Vrt. KÄ 70 Ja hē *tacton* mös itenzse cokonans minulle anda caikein cansa quin henelle ōbi, seke taiuas ette maan päle
- (8 a) RK 851 Ette Jumala *tachto* minun Isen olla, synnit andexiāda, ia ijancaikisen Elemen lahijoiitta
- (8 b) Vrt. KÄ 72 Ette Jumala *tacton* minun Isen olla, synnit minulle andexi anda, ia sen ijancaikisen Elemen lahioitta

Näytteen 6 Rukouskirjan versiossa on *hen* — — *tadhon minua autta* ja Käsikirjassa *hen minua* — — *autta tacton*. Rukouskirjan *hen tadhon* ei mitenkään ole voinut syntyä *tadhou-asusta; *ht*:n heikkoa astetta ei voida olettaa *ou*-loppuisen avotavun edellä, ja muoto *tahdou on siten mahdoton. Eri asia on, katsotaanko *hen tadhon* -esiintymän yleisemminkin horjuttavan ladontavirheselitystä.

Näytteissä 7 ja 8 on kiintoisaa se, että Rukouskirjan 1544 julkaistun tekstin normaaleja *tachto* ja *tachtopi* -muotoja vastaavat Käsikirjan epätavalliset *tacton*-asut. Jos ladontavirheselitys olisi oikea, pitäisi olettaa Agricolan v. 1549 käyttäneen, ehkä suorastaan vaihtaneen aiempien muotojen tilalle, niitä diftongiloppuisia ind. prees. yks. 3. persoonan muotoja, joista hän jo Uuden testamentin käännöstä kirjoittaessaan näyttää pyrkineen ja päässeen eroon (esiintymiä on koko UT:ssa vain kaksi: UA 87 *ylistey* ja UB 611 *warustau*). Tällainen muotojen tietoinen vaihtaminen vanhentuneiksi *tactou* tai oudoiksi *tacton* -asuiksi ei tunnu mahdolliselta. Ilmeistä onkin, että Rukouskirjan ja Käsikirjan Huberinus-jaksot ovat syntyneet erikseen. Tätä osoittavat käännösten väliset erotkin. Lisäksi on otettava huomioon se mahdollisuus, että Käsikirjan Huberinus-jakson suomennos on voinut syntyä paljon ennen Käsikirjan julkaisemista, jopa ennen Rukouskirjan ilmestymistä. Huberinuksen kirjan ensi painoksen (1529) jälkeen siitä oli tullut useita uusintapainoksia; niissä oli Lutherin suositteluva esipuhe. On todennäköistä, että Agricola oli tutustunut kirjaan jo Wittenbergissä. (Nordberg 1963: 37–38.)

Käsikirjan Huberinus-jakson riippumattomuutta Agricolan aiemmista julkaisuista osoittavat myös tekstin Uuden testamentin katkelmat. Kieli ei ole samaa kuin Agricolan edellisenä vuonna ilmestyneessä UT:ssa. Esitän seu-

raavassa Käsikirjan näytteet¹ kokonaisina ja Uudesta testamentista vastaa-
vasta kohdasta kursivoituina ne osat, jotka eroavat Käsikirjasta:

- (9 a) KÄ 59 ja 73 Totisest totisest sanon mine teille, Joca minun sanani pitepi, ei henen pide Colemata nekemen ijancaikisesta
- (9 b) Vrt. UT 271 — — *Se quin* minun Sanani *kätke*, — — näkemen *ijan-
caikisest* (Joh. 8:51)
- (10 a) KÄ 59 Mine olen ylesnousemus ia Elemä, ioca minun päleni wsco, henen pite elemen ehke hen colut olis, ia ioca elepi ia wskopi minun päleni, ei sen pide coleman ijancaikisesta; KÄ 74 (muuten sama paitsi:) — — se ylesnousemus — — ehke hen couan coolis — — elepi ia wsco — — ijancaickisesta
- (10 b) Vrt. UT 278 — — ylesnousemus — — *Joca vsko minun pälen*, — — ehke hen *olis coollut*. Ja *iocainen quin* elepi ia *Vsko* — — *ei pide* — — (Joh. 11:25–26).
- (11 a) KÄ 63 Jumala ombi henen synnixi tehnyt meiden tedhen, ioca ei misteke synniste tienyt senpäle ette me tulisima henen cauttans siihen wanhurskauteen ioca Jumalan edese kelpapi
- (11 b) Vrt. UT 504 *Sille ette hē ombi Sen*, *ioca ei miten synniste tienyt*, *Meiden tedhen Synnixi tehnyt* — — *tulisim Henesse sixi Wanhurskaudhexi* ioca Jumalan edesse kelpa (2 Kor. 5:21)
- (12 a) KÄ 67 hē sanoi sille Haluatulle, Ole hyues turuas minun poican, Sinun synnis on sinulle andexi annetud
- (12 b) Vrt. UT 44 *sanoi hen Haluatulle*, *Poican oe (!) hyues* turuas, sinun synnis *andexiannetan sinulle* (Matt. 9:2)
- (13 a) KÄ 68 Christus ombi meille tehty Jumalalda wisaudexi, Wanhurskaudexi, Pyheydexi ia Lunastuxexi
- (13 b) Vrt. UT 461 Christusesa Jesusesa, *ioca meille ombi Jumalalda techty Wisaudhexi*, *ia Wanhurskaudhexi*, *ia Pyhydhexi*, ia Lunastuxexi (1 Kor. 1:30)
- (14 a) KÄ 73 Mine olen se eleue Leipe (ma Herra) taiuahasta tullut, ioca teste Leiueste söpi, henen pitepi elemen ijancaickisesta
- (14 b) Vrt. UT 262 — — *ioca alastuli Taiuahast*, *se quin* teste Leiueste söpi, *hen elepi ijancaikisest* (Joh. 6:51)
- (15 a) KÄ 76 Ettei meiden keten maan päle Isexi cutzuman pide, sille ette yxi ombi meiden Isem ioca ombi taiuaisa
- (15 b) Vrt. 87 UT Ja *elkete keteke cutzuc*o *isexen* maan päle. Sille että yxi *on teiden Isen*, ioca ombi Taiuaisa (Matt. 23:9)

Sanastoerojen lisäksi voi huomata joitakin toistuvia eroja: sanajärjestys on Käsikirjassa usein käänteinen, sivulauseissa verbi on lauseen viimeisenä jäsenenä, relatiivisanana ei Käsikirjassa esiinny *quin* ja loppuheittoisia muotoja on vähemmän. Osa eroista selittyy lähtökielten eroista: Huberinus-jakso on käännöstä saksasta, Uusi testamentti taas latinasta, ruotsista ja saksasta.

¹ Vertailtavia jakeita on lisäksi käsikirjan sivuilla 62 (Room. 8:18), 64 (Matt. 18:20), 65 (Matt. 21:22; Luuk. 23:43), 67 (Room. 8:31), 71 (Matt. 25:34) ja 74 (Joh. 10:27–30).

Käsikirjan Huberinus-jaksossa on yksi Uuden testamentin sitaatti, jota tekee mieli pitää Agricolan Uudesta testamentista otettuna; eroa ei ole juuri muussa kuin loppuheiton vähenemisessä, ja yhtäläistä on paljon:

(16 a) KÄ 72 Henē Cohdustansa pite wotaman eleuen Wedhen wirdhan.
Mutta sen hen sanoi sijte Hengeste, ionga henen wskolisensa piti saaman

(16 b) Vrt. UT 266 — — *Cohdustans* — — *wirdhat*. — — sijte *Hengest* — — *wskolisens* — — saman (Joh. 7:38–39)

Jälkimmäisen jakeen (Joh. 7:39) voi sanoa varmasti tulleen Agricolan UT:sta, koska sitä ei ole alkuperäisessä Huberinuksen saksalaisessa tekstissä (1535: 120b), ja kuten edellä huomautin, jae puuttuu myös Rukouskirjasta.

Käsikirjan Huberinus-jakson suomennoksessa ei siis ole mitään, mikä todistaisi sen olevan Agricolan Uutta testamenttia myöhempi. Johanneksen 7. luvun jae 39 on valmiiseen käännökseen ympätty lisä. — Ne Uuden testamentin jakeet (esim. 1 Tess. 4:13–18 ja Luuk. 23:39–43), joita on Käsikirjan alkupuolella (s. 44 ja 54), ovat peräisin Agricolan UT:sta.

Agricolan Käsikirjassa on Huberinus-jakson 19:n *tacton* 'tahtoo' -esiintymän lisäksi kolme vastaavanlaista tapausta. Ne ovat sellaisissa tekstin kohdissa, joiden oletetaan olleen suomenkielisessä asussa jo ennen reformaation aikaa. Hyvin perustein voisikin olettaa *tahtoa*-verbin ind. pres. yks. 3. persoonan olleen *tactou*-asussa.

Selittäessään Manuale Aboensen avioliittokaavaa kirjoittaa Martti Parvio (1980: 145): »On selvää, että kaavassa on kohtia, jotka on tarkoitettu luettavaksi äidinkielellä eikä latinaksi. Sellainen oli jo ennen toimitusta kolmena sunnuntaina tapahtunut kuuluttaminen ja mahdollinen avioesteen ilmoittaminen.» — Näyte Agricolan Käsikirjasta:

(17) KÄ 19 Ja ios iocu sihen *tacton* iongun esten puhua, hen sanocan sen aialans, eli olkon wait testelehine

Agricolan mahdollisesti käyttämä originaaliteksti on Lutherin teoksessa Traubüchlein; *tacton*-verbillä ei siinä ole suoranaista vastinetta.¹

Siteeraan edelleen Parviota: »Myös vihittäville tehdyt kopulaatiokysymykset on tietysti aina esitetty kansankielellä — —.» — Agricola:

(18) KÄ 21 Nin kysyken mös Pappi Morsiamelle, Jos hen *tacton* henen otta Auiomiehexense.

¹ Lähdetekstiä koskevat tiedot olen saanut suullisesti teol. kand. Jyrki Knuutilalta.

Jaksolla on vastineena Olaus Petrin käsikirjassa (1548: D1): »Sedhan spör Presten henne sammaledes, om hon *wil* haffua honom til sin ehta man.» Huomattakoon, että Agricolan käännöksessä on ruotsin *om*-konjunktion vastineen säilyttävä rakenne. Martti Parvio (1980: 146) osoittaa kuitenkin selvästi, että Agricolan vihkikaavassa on keskiaikaisia piirteitä: Agricolan *seke wastoin ette möte kieumise* -sanonta on latinan *tam in prosperis quam aduersis* -rakenteen mukainen (Olaus Petrillä »i nödh och lust«).

Kyseisen tekstin vastaava kohta on myös Westhin koodeksin ja Upsalan yliopiston kirjaston codex B 28:n käsikirjaosassa. Niiden versiot ovat tässä keskenään yhtäläiset. Siteeraan Westhin tekstiä: »Samalla modholla kysykän vaimolle *tachtoko* hen otta hänen awio miehensä — —» (Setälä — Wiklund 1893: 35).

Papeille tarkoitettuihin ohjeisiin sisältyy seuraavakin *tacton*:

- (19) KÄ 30 Sitte Pappi manatcan hende andexiandamaan caikein wiholistentensa, ia souindo anocan nijlte, quin hen on wistanrickonut, Jos hen itzeki Jumalan ysteuytte *tacton*

Westhin koodeksissa katkelman loppuosaa vastaa: »— — joss hän swingin Jumalan ystäwyttä *tachto*» (Setälä—Wiklund 1893: 57). Myös codex B 28:ssa on *tachto*.

On ehkä syytä huomata, että Käsikirjan alkupuolen kolme *tacton*-tapaus ovat sellaisessa tekstin osassa, joka voi olla käännöstä saksan kielestä kuten Huberinus-jaksokin.

Niin kuin alussa ilmoitin, Agricolalla on Piinassakin *tachtton*-muoto yks. 3. persoonan tehtävässä:

- (20 a) PI 179 Hen turuasi Jumalan päle, se pätteken henen nyt ios hen *tachtton*, sille hen on sanonut, Mine olen Jumalan poica

Jae on Matteusta ja kuuluu Agricolan Uudessa testamentissa:

- (20 b) UT 106 Hen turuasi Jumalan päle, pätteken henen nyt, ios hen *tachto*. Sille hen sanoi, Jumalan Poica mine olen (Matt. 27:44)

Simo Heininen on tutkimuksessaan Agricolan Passion esikuvista (1979: 17–30) osoittanut tämän käyttäneen sekä Johannes Bugenhagenin saksankielistä originaaliteosta että sen ruotsinnosta. Kuten Heininen sanoo (mts. 25), Agricolan teksti etenee samassa järjestyksessä kuin Bugenhagenin, mutta kysymyksessä ei ole suora käännös, sillä Agricola on tietenkin hyödyntänyt omaa Uuden testamentin suomennostaan, minkä Niilo Ikola on jo aiemmin todennut (1963: 11–12). Olen Agricolan Uutta testamenttia ja Piinaa jae jakeelta vertailemalla löytänyt runsaasti identtisiä jaksoja — jopa painovirheineen. Mielessäni on käväissyt kuva Agricolasta tai hänen avusta-

jastaan kädessään saksen tai liimatolppo. UT:n ja Piinan yhteisten jakeiden välillä on toki erojakin, varsinkin kohdissa, joissa Bugenhagenin teksti rakentuu vain jakeen mittaisista tai jaetta lyhemmistäkin eri evankeliumien sitaateista. Jos taas jostakin evankeliumista on useita perättäisiä jakeita, voi helposti tunnistaa Agricolan oman UT:n tekstin. Muutoksista osa näyttää olevan systemaattisia ja huomatakseni samantapaisia kuin esim. Rukouskirjan psalmien ja Psalmtarin psalmien väliset ja myös Rukouskirjan ja Käsikirjan apostolisen uskontunnustuksen väliset.

Näytteissä 20 a ja 20 b on yhtäläistä niin paljon, että Uutta testamenttia on mahdollisesti käytetty Piinan version apuna. Tämä taas tuntuu todistavan ladontavirheselitystä vastaan, sillä emme voi olettaa Agricolan Piinan julkaisuvaiheessa vaihtaneen normaalin *tachto*-muodon tilalle *tachtou*-muodon. Mutta Piinan versio on kai voinut syntyä ilmankin Uuden testamentin jakeen mallia. Tietoista vaihtoa *tachton*- tai *tachtou*-muodoksi ei silloin tarvitsisi yrittää ymmärtää. Jos oletamme katkelman lähtötekstiksi Bugenhagenin originaaliteosta, on tämä Piinankin *tachton* saksasta suomennetussa tekstissä kuten Käsikirjan *tacton* 'tahtoo' muodot. — Valitettavasti Piinassa ei ole muita *tahtoa*-verbin ind. prees. yks. 3. persoonan funktiossa olevia muotoja kuin tämä yksi *tachton*. Uuden testamentin alkuosassa on kyllä yhteensä 25 *tac(h)to(pi)*-esiintymää, mutta niistä 24 osuu olemaan sellaisissa tekstin kohdissa, jotka eivät ole mukana Piinassa.

Edellä (s. 215) esittämäni näytteen 6 a lisäksi Rukouskirjasta löytyi toinenkin kohta, missä *tadhon*-muodon merkityksenä on 'tahtoo':

- (21) RK 638 Site eij Perkele taijdha kerssije, mutta *tadhon* olla meiden Jumalan sinun sijasas, Sinun Sanas edheste hen *tachto* meille tunghe henen walehens

Gummeruksen (1955: 416) lähtötekstiksi antamassa Capiton *Precationes Christianae* -teoksessa tämä kohta kuuluu seuraavasti: »Id diabolus ferre non potest, sed tuo loco *vult* nobis esse Deus, *vult* pro verbo tuo obtrudere nobis mendacia sua.» Simo Heininen on kuitenkin artikkelissaan »Luther ja Mikael Agricolan rukouskirja» (1978: 123–151) esittänyt, että Agricola on käyttänyt Lutherin *Betbüchlein*-teoksen v. 1543 ilmestynyttä latinannosta *Enchridion piarvm precationum*, jonka sivulta 12 kyseinen rukous alkaa (Heininen mts. 127).¹

Kolmannen vastaavanlaisen esiintymän löysin Agricolan Uudesta testamentista:

---

¹ En ole saanut käsiini sellaista latinannoksen laitosta, jossa sivut olisivat.

- (22) UT 212 Sille cuca teiste se ombi ioca *tahdon* Tornin raketa, ia ei ennen istudhen laske sen Culunnosta ios henelle ombi wara site teuttä (Luuk. 14:28)

Näytteissä 6, 21 ja 22 siteeratut esiintymät ovat Agricolan teosten ainoat sellaiset, joissa heikkoasteisella *tahtoa*-verbin ind. prees. yks. 1. persoonan muodolla on 3:n funktion. Mon. 1. p:n muotona *tadhon* on samoin kolmesti (PS 279, Ps. 49:5, WE 548 ja 561, Jer. 20:10 ja 44:17), mutta lienee aiheutonta rinnastaa näitä *hen tadhon* -tapauksiin. — Käydessäni Index Agricolaensiksen avulla järjestelmällisesti läpi *tahtoa*-verbin eri ind. preesens-muotoja vastaan tulivat myös seuraavat inkongruentit yks. 2. persoonan esiintymät: A 20 ja 21 Jos sine *tacto*, nijñ lise siihen teme lughuinen; RK 27 Ele kylue, taicka haureus tee. ios sine *tachto* teruen ele; RK 632 sen sine *tachto* meillen anda; UA 76 Mutta ios sine *tachto* elämen siselkieudä, nin pidhe käskyt (Matt. 19:17). Jos haluaa säilyttää käsityksensä Agricolan hyvästä suomen taidosta mahdollisimman horjumattomana, voisi näissä uumoilla loppu-*t*:n putoamista; Agricolalla on viidesti vaihtelematon *tachtot*-muoto (Rukouskirjassa ja Uudessa testamentissa kummassakin kaksi kertaa).

Seuraavia tapauksia ei kenenkään ole syytä pitää inkongruenteina: UA 256 sanoi hen henelle, *tactocos* tulla teruexi? (Joh. 5:6); KÄ 11 Pappi kysyken. *Tachtokos* Castetta? Wastaus. Mine tachton. — Muodossa *tac(h)tokos* ei tosin ole toisen persoonan päätettä, mutta se on kuitenkin yks. 2. p:n muoto. Tätä osoittaa jo *kos*-liite; Agricolalla *s*:llinen *-kO* ei esiinny verbien muissa muodoissa kuin yks. 2. persoonassa (Lievonen 1985: 66). Toiseksi sellaiset muodot, joissa yks. 2. p:n *t*-suffiksi on *ko(s)*-liitteen edellä assimiloitunut *k*:ksi länsimurteiden yleisedustuksen tapaan, ovat Agricolalla yleisempiä kuin assimiloitumattomat *tk*:lliset esiintymät.¹ Index Agricolaensiksen avulla laskin ind. prees. yks. 2. persoonan + *ko(s)*-liitteen *t*:ttömiä tapauksia 78 (joista UA:ssa 40 ja KÄ:ssä 14) ja lisäksi ind. impf. yks. 2. persoonan esiintymiä 5 (yht. 83). Sen sijaan ind. prees. yks. 2. persoonan + *ko(s)*-liitteen *t*:llisiä esiintymiä on vain 21 (UA:ssa 5 ja KÄ:ssä 4). Enemmistöryhmässä on vain jokunen sellainen, jonka kirjoitusasu suoraan kertoo *kk*:llisestä ääntämyksestä: *olecko* (UA 267, PI 172), *oleckos* (UA 104), *tahdockos* (UB 662), *yimmerdeckös* (UA 335). Paljon tavallisempi on vartalon loppuvoikaalin jäljessä pelkkä *co(s) ~ ko(s)*, minkä ääntymistä *kk*:lliseksi voinee pi-

¹ Supistumaverbien imperatiivimuodoissa *tk*-yhtymän säilyminen on havaintojeni ja laskujeni mukaan paljon yleisempää kuin *t*:ttömät asut (ks. myös esim. Lindén 1942: 17–19).

tää varmana heikkoasteisissa tapauksissa: *nækös* (UA 186), *tadhocos* (UA 59, 331, 383, PS 335), *taidhacos* (UA 374), *teekös* (RK 296, PS 339).

Käsikirjan kaikki ongelmalliset *tacton*-tapaukset ovat samassa ortografiassa asussa; tavunloppuista *h*:ta on merkitty *c*:llä. *ht*-yhtymä on astevaihtelun ulkopuolella. Tämän ei kuitenkaan voi katsoa todistavan sitä, että *tacton*-muodon asemesta käsikirjoituksessa olisi ollut *tactou*, sillä Käsikirjassa on *ht* vahvassa asteessa myös esim. seuraavissa tapauksissa: Mine *tacton* (s. 21), ei *tacto* (s. 61), eike — — *tachto* (s. 61). Myös asut *tachtokos* ja *tactocos* todistavat pikemmin *ht*:n vaihtelemattomuutta kuin sitä, ettei toinen tavu olisikaan umpitavu. Agricolan teoksissa ilmenee selvästi kahdenlainen suhtautuminen *tahtoa*-verbin *ht*-yhtymän astevaihteluun: yhtäältä esim. *tac(h)ton*, *tachtot* ja *tactocos* -asuja, toisaalta esim. *tadhoi* ~ *tahdoi* -imperfektejä. Astevaihtelu on yleisempää. *ht*-yhtymän vaihtelemattomuutta on Agricolalla myös *tahto*-substantiivin muodoissa. Agricolan teoksissa on 26 *tahtoa*-verbin *n*-loppuista muotoa, joiden merkitys on 'tahtoo'. Niissä on sama päätte, joka normaalisti esiintyy yks. 1. persoonassa. Enemmistö (23 es.) eroaa ind. prees. yks. 1. persoonan muodosta siinä, että verbin vartalossa oleva *ht*-yhtymä ei ole heikkoasteinen vaan samanlainen kuin 3. persoonan tavallisissa *tac(h)to* ja *tac(h)topi* -muodoissa. Lisäksi on kolme tapausta, joissa 'tahtoo'-merkityksinen verbi on täysin identtinen ind. prees. yks. 1. persoonan muodon kanssa: *tadhon* (2) ~ *tahdon*. Selityksen ei tosin näissä tapauksissa tarvitse olla sama kuin *tac(h)ton*-tapauksissa.

Westhin tekstissä, Upsalan codex B 28:ssa ja Upsalan evankeliumikirjassa ei ind. prees. yks. 3. persoonan omituisia *n*-loppuisia muotoja ole. Agricolan teoksissa niitä on kuitenkin niin monta ja kaikki sitä paitsi saman *tahtoa*-verbin muotoja, että selitykseksi tuskin riittää latojan ja oikaisulukijan erehtyminen. Ja jos vielä *tacton*-muotojen uskoisikin syntyneen latomossa *tactou*-muodoista, on vaikea ymmärtää, miksi juuri tästä samasta *tahtoa*-verbistä esiintyy sellaisiakin *n*-loppuisia muotoja, joihin ladontavirheselitys ei sovi: *tadhon* ~ *tahdon* 'tahtoo'.

Ratkaisua voi etsiä myös itse *tahtoa*-verbistä. Se on Agricolan teksteissä — kai muutenkin — erityisen yleinen juuri ind. prees. yks. 1. persoonassa. Taulukossa on tiedot *tahtoa*-verbin ind. prees. yks. 1. ja 3. persoonan funktiossa olevien esiintymien määristä:

Agricolan arvoitukselliset *tac(h)ton* ja *tadhon*

TAULUKKO 1: 'minä tahdon' ja 'hän tahtoo' -merkityksisten *tahtoa*-verbin esiintymien määrät Agricolan teoksissa.

	RK	UA	UB	KÄ	ME	PI	PS	WE	NP	yht.
a) 'minä tahdon'										
tadhon	40	22	23	2	21	10	90	329	69	606
tahdon	17	25	17	1	4		1	3		68
tadon	2	5		1		3		2	1	14
tahdhon		1	28							29
yht.	59	53	68	4	25	13	91	334	70	717
tachtion				1						1
tacton				2						2
yht.	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3
b) 'hän tahtoo'										
tac(h)topi	13	8	12	9	1			3		46
tac(h)to	11	17	41	18	3		8	24	6	128
tacton				22						22
tachtion						1				1
yht.	24	25	53	49	4	1	8	27	6	197
tadhon	2									2
tahdon		1								1
yht.	2	1	—	—	—	—	—	—	—	3

Ind. prees. yks. 1. persoonan funktiossa *tahtoa*-verbi on 720 kertaa ja yks. 3. persoonan funktiossa 200 kertaa. Ne kolme 'tahtoo'-merkityksistä yks. 1. persoonan muotoa, jotka löytyivät Rukouskirjasta ja Uudesta testamentista, saattavat siten selittyä *tadhon* ~ *tahdon* -muotojen yleisyyden aiheuttamiksi. Luulisin kuitenkin myös näiden tapausten liittyvän siihen Käsikirjassa selvänä ilmenevään tosiseikkaan, että samaa muotoa käytetään kahdessa eri funktiossa. Käsikirjassa on (s. 21) peräkkäisissä lauseissa *Mine tacton* — — *hen tacton* — — *Mine tacton*. Kiintoisaa onkin, että Agricolan ainoat *mine tac(h)ton* -esiintymät löytyvät samasta pienestä Käsikirjasta, missä on 22 kertaa *tacton* 'tahtoo'. Samana vuonna 1549 tuli painosta Piina, jossa on myös *tachtion* 'tahtoo'. Olisiko Agricolalla ollut Piinan kopiointi- ja rakente-luvaiheessa apunaan sellainen suomen taitaja, jolle *tacton*-muodon käytöt sekä yks. 1. että 3. persoonan funktiossa olivat esim. Käsikirjasta tulleet tutuiksi? Vaihtelemattomia *ht*-yhtymiä esiintyy runsaasti Upsalan codex B 28:ssa, esim. *sine tactot*, *Mine tachtion*, *ey* — — *tacto*, *mine tacton*, *sine tactott* (Setälä—Wiklund 1893: 34—35, 59, 61, 71). Vastaavissa Westhin tekstin kohdissa on samanlaisia asuja: *tactokos castetta*, *Tacton*, *eij* — — *tachto*, *sine tochtot* (!), *mine tachtion*, *tachtot* (Setälä—Wiklund 1893: 21, 59, 61, 71, 107). Tällaiset esiintymät nähdäkseni vahvistavat sitä käsitystä, että Agricolankin *tacton*-esiintymät ovat perintöä kirjan ilmestymisaikaa van-

hemmasta kielestä. Selittyisikö siten myös yhteisen *tacton*-muodon käyttö sekä 1. että 3. persoonan funktiossa, on tietenkin epävarmaa. Jotakin merkitystä voi olla sillä, että *tahtoa*-verbi on modaalinen verbi. Agricola käyttää kuten tunnettua *tahtoa*-verbiä ruotsin ja saksan apuverbirakenteiden tapaan (mm. Rapola 1942: 11–12). Westhin tekstin Sieluin vahvistus -jaksossa (Setälä–Wiklund 1983: 137) on *tahtoa*-verbiä kerran käytetty selvästi yksipersonaisen verbin tapaan: *minu tacto teidhen virgoitta*. Agricolalla ei tällaista esiinny. Jonkinlaisena yksi- tai harvapersonaisuutena voitaisiin tietenkin pitää sitä, että samaa muotoa käytetään sekä ensimmäisen että kolmannen persoonan funktiossa; muistettakoon myös *sine tachtō* -tapaukset. Rehellisesti sanoen *tahtoa*-verbi on kyllä Agricolan teoksissa normaalitavutteisena niin yleinen verbi, että *tac(h)ton* ~ *tadhon* 'tahtoo' -esiintymät ja *tachtō* 'tahdot' -tapaukset ovat harvinaisuuksia; huomattakoon kuitenkin, etteivät *tahtoa*-verbiä vastaavat saksan ja ruotsin modaaliverbitkään taipuneet tavallisten verbien tavoin. — Kieltoverbin käytössä Agricolalla tunnetusti ilmenee paljonkin inkongruenttiutta (Savijärvi 1977: 196–).

Vastausta ongelmallisten *tacton* 'tahtoo' esiintymien runsauteen ei näytä löytyvän. Lähemmäksi ratkaisua vienee Agricolan Käsikirjan kielen, erityisesti Huberinus-jakson, tarkastelu. Eräät käännöksen piirteet tuntuvat viittaavan siihen, että se olisi peräisin vanhemmalta ajalta kuin 1540-luvun lopusta. Tätä todistavat diftongityyppi *todistau* (KÄ 59) ja konsonanttivartalaiset yks. 2. persoonan omistusliitemuodot *sairautti* (KÄ 63, 2 es.) Omistusliite *ti* on Agricolalla 16 kertaa: RK:ssa 10 kertaa, UT:ssa ja ME:ssa kerran ja Käsikirjassa neljästi (Nikkilä 1985: 255). Osmo Nikkilän mukaan Agricolan Rukouskirjan 10 *ti*-omistusliitemuotoa ovat peräisin sellaisista suomenkielisistä teksteistä, joita oli olemassa ennen reformaatiota, ja myös Käsikirjan ja Messun *ti*-muodot voisivat selittyä todisteiksi kielen vanhuudesta. Yksipersonaisen *pitää*-verbin ind. pres. yks. 3. persoonan muoto ei ole *pi*-päätteinen muissa Käsikirjan osissa kuin Huberinus-jaksossa. Huberinus-jakson vanhuutta vastaan puhuu se, että vain Käsikirjan tässä osassa on käytetty *täytyä*-verbiä, joka on Agricolan myöhäistuotannossa selvästi yleisempi kuin hänen 1540-luvun kirjoissaan. Toisaalta hänellä on adverbi *mielelennen* (parataktisessa sanaliitossa: KÄ 75 *mielelennen* ja *kernasti*; Huberinus 1535: 123 *williglich vnd gern*), jota hän käyttää 20 kertaa Rukouskirjassa ja UT:ssa mutta ei kertaakaan Käsikirjan ainoan esiintymän jälkeen (Harjunen 1981: 11). Kun Agricolalla näyttää Huberinus-jakson suomennoksessa olevan sekä käytöstä jääviä että käyttöön tulevia kielen piirteitä, voisi epäillä hänen Käsikirjan julkaisemista varten uudistaneen sellaisen käännöksen, joka oli aiemmilta vuosilta säästössä. Tähän uudistamisselitykseen eivät kui-

tenkaan sovi Huberinus-jakson 19 *tacton* 'tahtoo' -esiintymää, ajateltiinpa niitä *tactou*-muodoista kirjapainossa syntyneiksi tai ei.

Houkuttelevaa olisi lakata ihmettelemästä *tacton*-muotoja Agricolan muotoina ja epäillä Käsikirjan Huberinus-jakson olevan jonkun muun kuin Agricolan käsialaa, ehkä jonkun sellaisen, joka on käyttänyt *tactou*-muotoja — niitähän Agricolalla ei ole. Käsikirjan Huberinus-käännöksessä on kolmenlaisia *tahtoa*-verbin ind. prees. yks. 3. p:n muotoja: *tacto*, *tactopi* ja *tacton*. Kolmenlaisia on myös Westhin koodeksin Sieluin vahvistus -osassa: *tacto*, *tactopi* ja *tactou*; juuri tässä Westhin koodeksin osassa on enemmän diftongiloppuisia ind. prees. yks. 3. persoonan muotoja kuin missään muussa samanaikaisessa tekstissä (Nikkilä 1985: 293). Mahdotonta ei liene, että käännökset olisivat samanikäiset. Huberinus-teksti on taidokasta suomea; virkerakenteet osoittavat kielen hyvää hallintaa. Jollei tämä potentiaalinen tekstin kääntäjä ollut mukana (elossa?) Käsikirjan julkaisuvaiheessa, saattoivat hänen alkuperäiset *tactou*-muotonsa vaihtua *tacton*-muodoiksi, ehkä kopiointivaiheessa, ehkä kirjapainossa. Pidän siis ladontavirheselitystä mahdollisena vain sillä ehdolla, että Käsikirjan Huberinus-jakson kääntäjäksi oletetaan joku muu kuin Agricola. Ladontavirheselityksen pahimpana esteenähan oli *tactou*-muotojen outous v. 1549 painetun Agricolan tekstin käsikirjoituksessa. Lopullisen tekstin *tacton*-muodotkin olisivat ehkä helpommin ymmärrettävissä, jos olettaa, ettei käännös ole Agricolan oma. Ehkä hän ei ollut yhtä tarkka Huberinus-jakson kieliasusta kuin omista käännöksistään, minkä vuoksi tekstiin saattoi jäädä 19 omituista *tacton*-muotoa ja runsaasti painovirheitä. — Käsikirjan kolme muuta *tacton* 'tahtoo' -esiintymää ovat jaksoissa, joiden suomennokset ovat vanhoja. Diftongityypin esiintymistä senikäisissä teksteissä voi pitää odotuksenmukaisena.

Arvid Genetz (1886:165) piti mahdollisena, että Agricolan Käsikirjan arvoituksellisten *tacton*-muotojen ääntöasu olisi ollut *tahtoon*. Yksikön 1. ja 3. persoonan muodot olisivat vain kirjoitettuina olleet identtiset. Genetz ei paljasta, onko *tahtoon* hänen mielestään yhdistettävissä sellaiseen imperatiivimuotoon, jossa on heikkoasteinen tunnus, mutta toisen tavun pitkän vokaaalin on tietenkin täytynyt syntyä supistumalla. Vokaalien välistä kadonnut äänne on voinut olla joko *h* tai palataalispirantti. Käsittelen seuraavassa lyhyesti sitä mahdollisuutta, että *tacton*-muodot olisivat tunnukseltaan heikkoasteisia imperatiivimuotoja. Kyseessä ei tietenkään ole imperatiivin normaali funktio. Agricolan teksteissä esiintyy kyllä konsessiivisessa lauseyhteydessä imperatiivin yks. 3. persoona, mutta se on erittäin harvinainen ja yhtä poikkeusta lukuun ottamatta vain *olla*-verbistä. Olen löytänyt seitsemän esiintymää Uuden testamentin jälkiosasta (UB 474, 503, 516, 529, 543, 547,

573; 1 Kor. 8:5, 2 Kor. 5:10, 2 Kor. 12:16, Gal. 5:10, Ef. 6:8, Fil. 1:20, 2 Tess. 2:15) ja kaksi Veisuista (WE 457 ja 688; Jes. 1:11 reunasel., Naah. 1:12). Lisäksi on Käsikirjassa kaksi, juuri Huberinus-jaksossa:

- (23) KÄ 57 Sine kylle wskot ette caiki cappaleet, *olkon* se Sairaus, mu-rech, kipu, waiua, eli mike onnettomus se taita olla, caiki ne tuleuat sijte caikiualdiasta Jumalasta
- (24) KÄ 69 ettei minua yxiken Loondocappale (*olkon* se nin pyhe quin se taita olla) wan ainoa Jumala minua taita autta

Konsessiivisuutta ei kuitenkaan ole niissä Käsikirjan tai Piinan lauseissa, joissa predikaattina on arvoituksellinen 3. persoonan *tacton*. Sanajärjestyskin on suora, kun se imperatiivipredikaattisissa lauseissa on käänteinen. Kannattaa ehkä kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että monet *tacton*-predikaatit esiintyvät *jos*-lauseissa (KÄ 19, 21, 30, 60, 63, 72 ja PI 179) ja eräissä muissakin, joissa predikaatin ilmaisema tekeminen on nonfaktuaalista, esim. retorisissa kysymyksissä (KÄ 67, 2 es.) ja komparatiivilauseissa (KÄ 60 ja 69). Tällaisissa lauseissa ei Huberinus-jaksossa kertaakaan ole *tacto* eikä *tactopi* -muotoa. Noin puolet *tacton*-predikaateista on kuitenkin samantyyppisissä lauseissa kuin *tacto(pi)*, ts. sellaisissa, että predikaatin modukseksi ei juuri muuta voi ajatella kuin indikatiivia. — Jos Käsikirjan ja Piinan arvoitukselliset *tac(h)ton*-muodot olisivat ääntyneet *tahtoon*, ei Rukouskirjasta ja Uudesta testamentista löytämiäni *tadhon* ~ *tahdon* 'tahtoo' -esiintymiä voi selittää muiksi kuin yks. 1. persoonan yleisyydestä johtuviksi lipsahduksiksi. Mutta miksi tällaisia virheitä on vain *tahtoa*-verbin muodoissa?

Kun *tahtoa*-verbin *n*:ään loppuvia 3. persoonan muotoja on niinkin paljon kuin 26, voisi syynä olla se, että samaa muotoa on todella joskus käytetty sekä 1. että 3. persoonan funktiossa, jollei puhutussa suomen kielessä, niin varhimmista käsikirjoituksissa. Mikä merkitys on ollut *tahtoa*-verbin modaalisuudella ja yks. 1. persoonan yleisyydellä, jää arvailujen varaan, niin kuin moni muukin asia tässä ongelmallisten *tacton*-muotojen selvittelyssä.

Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelmiin ei ole otettu yhtäkään Agricolan teosten *tacton* ~ *tachton* 'tahtoo' -tapauksista, mikä välillisesti osoittanee näyttöiden poimijoiden pitäneiden muotoja virheellisinä. Samasta syystä on voinut estyä jonkun muun kirjoittajan vastaavanlaisen *tacton*-muodon pääsy aineskokoelmiin. Esiintymien puuttumista aineskokoelmista ei voikaan pitää todisteena siitä, ettei *tac(h)ton* 'tahtoo' -muotoja missään muissa julkaisuissa ole ollutkaan kuin Agricolan.

VKS:n aineskokoelmissa on kyllä *tahto*-substantiivin esimerkistössä seuraavat Martiniuksen kieliopista (ilm. 1689) poimitut näytteet: »Cusa *tahton*, hwar man wil, ubivis» ja »Custa *tahton*, hwadan som hālst, undecunque»

(1968: 66–67). Ilman eri tutkimusta on mahdotonta sanoa, miksi näistä *tahton*-muodoista puuttuu se omistusliite, mikä näyttää normaalisti kuuluvan 'tahansa, hyvänsä' -merkityksisiin *tahtonsa*-muotoihin. Olisiko mahdollista, että Martiniuksen *cusa* ~ *custa tahton* sisältäisikin *tahtoa*-verbin muodon? Tässä paikan ilmauksessa olisi silloin säilynyt todiste Agricolan julkaisemien *tacton*-tapausten faktisuudesta. Martiniuksen *tahton* lienee tulkittavissa heikkoasteiseksi imperatiiviksi *tahtoon*; merkitykseltään samantyyppisissä ilmauksissahan imperatiivia käytetään nykyisinkin. Tämä tukisi Genetzin arvelua, että Agricolan Käsikirjan arvoitukselliset *tacton*-esiintymät ovat ääntyneet *tahtoon*.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- Mikael Agricolan teokset I–III. Faksimilepainos. Porvoo 1931.
- AGRICOLA, MIKAEL Abc-kiria. Näköispainos Mikael Agricolan Abckirian eri painosten säilyneistä katkelmista. Esittelyn kirjoittanut AARNI PENTTILÄ. Hki 1971.
- ARWIDSSON, ADOLF IWAR 1853: Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Sjetten Delen. Stockholm.
- GENETZ ks. JÄNNES, ARVI.
- GUMMERUS, JAAKKO 1937: Suomenkielinen *Ars moriendi*-kirjallisuus uskonpuhdistuksen vuosisadalla. — SKHS:n vuosikirja 11–14. Hki.
- 1941, 1947, 1955: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet I–III. SKHS:n toimituksia 44. Painosta toim. AARNO MALINIEMI ja AARNE TURKKA. Hki.
- HARJUNEN, ELINA 1981: Agricolan *kernaasti* ja *mielellään*. Seminaariesitelmä. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HEININEN, SIMO 1976: Nuori Mikael Agricola. Suomi 120:3. Hki.
- 1978: Luther ja Mikael Agricolan rukouskirja. SKHS:n toimituksia 105. Hki.
- 1979: Mikael Agricolan Passio. — SKHS:n vuosikirja 68–69. Hki.
- HUBERINUS, CASPAR 1535: Vom Zornn vnd der Gütte Gottes. Wittenberg. Helsingin yliopiston kirjaston mikrofilmi.
- IKOLA, NIILLO 1963: Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta. Sananjalka 5. Turku.
- Index Agricolaensis I–II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Hki 1980.
- J[ACOBUS] P[ETRI] FINNO 1583: Yxi wähä Rucous Kiria. Stockholm.
- JÄNNES, ARVI 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. — Virittäjä II. Porvoo.
- KIURU, SILVA 1988: Agricola *tulepi*, ios henen *tule*: ind. preesensin yks. 3. persoonan muodot Agricolan kielessä. — Kieli 3. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KLEMMING, G. E. — NORDIN, J. G. 1883: Svensk Boktryckerihistoria 1483–1883. Stockholm.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. Suomi 115:2. Hki.
- LIEVONEN, MAURI 1985: Mikael Agricolan teosten liitepartikkelit. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.

- LINDÉN, EEVA 1942: Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria I. SKST 219. Hki.
 NIKKILÄ, OSMO 1985: Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der *i*-Apokope des Finnischen. Groningen.
 NORDBERG, HENRIC 1963: Mikael Agricolan Käsikirjan lähteitä. — SKHS:n vuosikirja 48—51. Forssa.
 OLAUS PETRI 1548: Een Handbook, ther vthi Döpelsen och annat meer Christenlighan förhandlas. Förbettrat och förmerat. Stockholm.
 PARVIO, MARTTI 1980: Manuale seu Exequiale Aboense 1522. Editio stereotypa cum postscripto a MARTTI PARVIO. SKHS:n toimituksia 115. Hki.
 PENTTILÄ, AARNI 1943: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evan-
 liumikirjan katkelma. Suomi 101. Hki.
 RAPOLA, MARTTI 1942: Kolmensadan vuoden takaisia puhdaskielisyystavoitteita. Vi-
 rittäjä. Hki.
 ——— 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Hki.
 SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. SKST 333. Hki.
 SETÄLÄ, E. N. — WIKLUND, K. B. 1893: Suomen kielen muistomerkkejä I. Hki.
 SKHS = Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
 TARKIAINEN, VILJO — TARKIAINEN, KARI 1985: Mikael Agricola Suomen uskonpuhdis-
 taja. Keuruu.

Agricolas rätselhafte Belege *tac(h)ton* und *tadhon*

SILVA KIURU

Die Verfasserin behandelt Formen des Verbs *tahtoa* 'wollen', die sich in den Werken von Mikael Agricola (ca. 1510–1557) finden und die Funktion der 3.Sg.Ind.Präs. (*tahtoo* 'er, sie, es will') haben, obwohl sie formal übereinstimmen mit der 1.Sg.Ind.Präs. (*tahdon* 'ich will'). Es gibt insgesamt 26 Belege: 2 im Gebetbuch, 1 im Neuen Testament, 22 im Handbuch und 1 in der Passio.

Wegen der relativen Häufigkeit der Belege läßt sich kaum glauben, daß es sich hier nur um Druckfehler handelt. Verf.in sammelt jedoch einige Argumente, die für die Druckfehlererklärung sprechen. Die Erklärung beruht auf der Annahme, daß die Form *tactou*, die faktisch im Finnischen in den Manuskripten der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts begegnete, in der Druckerei zu *tacton* geworden ist, indem nämlich die letzte Letter versehentlich auf den Kopf gestellt wurde. Der Fehler kann einmal dadurch entstanden sein, daß die in Stockholm tätigen Setzer nicht an finnischen Text gewöhnt waren, andererseits

aber auch deshalb, weil die 1.Sg. gerade vom Verb *tahtoa* sehr frequent war (s. Tabelle). Von Bedeutung könnte auch die Frequenz der auf *-n* auslautenden Wörter sein.

Die besagten rätselhaften *tacton*-Formen begegnen besonders häufig (19mal) in einem Abschnitt des Handbuchs von Agricola (S. 56–76), der eine Übersetzung aus dem deutschsprachigen Andachtsbuch von Caspar Huberinus darstellt. Das Handbuch erschien im Jahre 1549. Es ist schwer verständlich, daß Agricola in dem kurzen Abschnitt von 20 Seiten 19mal die Form *tactou* verwendet hätte, wo doch seine früheren Werke zeigen, daß er von den altmodischen, auf Diphthong auslautenden Präsensformen Abstand nehmen wollte. In keinem seiner anderen Werke begegnen *tactou*-Formen; auch andere, auf Diphthong auslautende Präsensformen finden sich z.B. im Neuen Testament (erschienen 1548) nur zwei. Falls die *tacton*-Formen im Huberinus-Abschnitt des Handbuches ursprünglich die *tactou*-

Form gehabt haben, muß angenommen werden, daß der Text lange vor Erscheinen des Handbuches entstanden ist. Verf.in meint, die Erklärung durch den Setzfehler sei nur dann glaubwürdig, wenn als Übersetzer für den Huberinus-Abschnitt jemand angenommen wird, für den auf Diphthong auslautende Präsenformen im Finnischen charakteristisch waren, d.h. jemand anders als Agricola.

Wenn wiederum die *tac(h)ton*-Formen nicht aus *tac(h)tou*-Formen durch Setzfehler entstanden sind, beweisen sie, daß vom fi. Verb *tahtoa* früher — zumindest in Handschriften — sowohl in der 1. als auch in der 3.Sg. dieselbe Form verwendet wurde. Einen Einfluß darauf hatte vielleicht die Modalität des Verbs und möglicherweise das Muster der Modalverben im Deutschen und Schwedischen. Zu beachten ist auch, daß das Verb *tahtoa* im aus den 1540er Jahren stammenden Westh-Codex einmal unpersönlich erscheint (*minu tacto*). Auch nach dieser Erklärung ist die finnische Übersetzung der Huberinus-Passage im Handbuch lange vor der Übersetzung der sonstigen Bestandteile des Buches entstanden; das Befremdliche an der Form in der

Sprache von Agricola legt die Vermutung nahe, als Übersetzer habe jemand anders als Agricola fungiert. Darauf weist auch die Tatsache hin, daß der im Gebetbuch 1544 erschienene Huberinus-Passus nicht dieselbe Sprache hat, obgleich es sich um den gleichen Ausgangstext handelt.

Nach der von Arvid Genetz im Jahre 1886 beiläufig geäußerten Erklärungsmöglichkeit wäre *tacton* vielleicht ausgesprochen worden wie *tahtoon*. Dann könnte es sich um die ihrem Charakter nach schwachstufige Imperativform der 3. Sg. handeln. Die schwachstufigen positiven Imperative sind jedoch bei Agricola äußerst selten; auch die Verwendung des Imperativs in konzessiver Funktion kommt nicht häufig vor. Wenn sich auch zahlreiche *tacton*-Belege in solchen Satzzusammenhängen finden, wo die durch das Verb ausgedrückte Handlung nonfaktual ist, kommt dem Verb in den meisten *tacton*-Fällen jedoch die gleiche Aufgabe zu wie der entsprechenden normalen Form (*hen*) *tacto* oder *tactopi*. Nicht erklärt werden dann auch jene schwachstufigen Belege *tadhon* ~ *tahdon* 'er will', die genau der 1. Sg. gleichen.